

DİCLE İLAHİYAT DERGİSİ

Dicle Theology Journal

Kuruluşu: 2000 e-ISSN: 2667-6273 Yayıncı: Dicle Üniversitesi

Cilt | Volume 28 • Sayı | Issue 1 | Haziran/June 2025

İbn İshâk'ın Cerh ve Ta'dil İlmindeki Konumu

Ibn Ishâq's Position in The Science Jarh and Ta'dil

Sait İNAN

Dr. Öğr. Üyesi Gaziantep İslam Bilim ve Teknoloji Üniversitesi, İlahiyat
Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Hadis Anabilim Dalı, Gaziantep-Türkiye
Assis. Prof. Dr, Gaziantep University of Islamic Science and Technology, Faculty of
Theology, Department of Fundamental Islamic Sciences, Department of Hadith,
Gaziantep-Türkiye

stnn02@hotmail.com

<https://ror.org/04nvpv675>

<https://orcid.org/0000-0002-3850-9158>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Type

Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş Tarihi | Received:29/10/2024 • **Kabul Tarihi | Accepted:** 17/02/2025 • **Yayın Tarihi | Published:** 30/06/2025

Atıf | Cite As

İnan, Sait. "İbn İshâk'ın Cerh ve Ta'dil İlmindeki Konumu". *Dicle İlahiyat Dergisi* 28/1 (Haziran 2025), 1-19.

<https://doi.org/10.58852/dicd.1575653>

Author Contributions: This article has a single author.

Ethical Statement: It is declared that scientific, ethical principles have been followed while carrying out and writing this study, and that all the sources used have been.

Conflicts of Interest: No conflict of interest declared.

Ethics Committee Approval: The study subject does not require ethics committee permission.

Use of Artificial Intelligence: No artificial intelligence-based tools or applications were used in the preparation of this study. The entire content of the study was produced by the author in accordance with scientific research methods and academic ethical principles.

Copyright & License: Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the [CC BY-NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/)

Yazar Katkıları: Makale tek yazarlıdır.

Etik Beyanı: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Etik Kurul Onayı: Çalışma konusu etik kurul iznini gerektirmemektedir.

Yapay Zekâ Kullanımı: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde yapay zeka tabanlı herhangi bir araç veya uygulama kullanılmamıştır. Çalışmanın tüm içeriği, yazar tarafından bilimsel araştırma yöntemleri ve akademik etik ilkelere uygun şekilde üretilmiştir.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını [CC BY-NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) altında lisanslanmıştır.

İbn İshâk'ın Cerh ve Ta'dil İlmindeki Konumu

Öz

İbn İshak, siyer ve megâzi konusunda yazdığı *es-Sire* isimli eserle adından söz ettirmiş ve tarihçiliği ile ön plana çıkmıştır. Oysa hadis ilminde de onun hatırı sayılır bir konumu vardır. Yaşadığı dönemde ve vefatından sonra kendisine yöneltilen; yalan söylemek, tedlîs yapmak, rivâyette bulunduğu râvilerde titiz olmamak, İsrâîliyâta dair haberleri çok kullanmak, Kaderî ve Şîî olmak gibi ciddi suçlamalardan dolayı hadisçi kimliği, tarihçi kimliğinin gölgesinde kalmıştır. Fakat bu eleştirilerin insaflı ve tutarlı olmadığına, onun güvenilir bir isim olduğuna dair çok sayıda haber ve yaklaşım bulmak da mümkündür. Onun hadisçiliği ile ilgili göz ardı edilen meselelerden biri yaptığı râvi değerlendirmeleridir. Onun bu hususta çok sayıda değerlendirmesi olduğu görülmektedir. Bu çalışmanın amacı İbn İshâk'ın yaptığı râvi değerlendirmelerini ortaya koyup onun bu alana sunduğu katkıyı görebilmektir. Çalışmada İbn İshâk'ın cerh ve ta'dil metoduna değinilmeyecek, sadece kaç kişi hakkında değerlendirmede bulunduğu, neler söylediği konu edilecektir. Araştırmalar sonucunda İbn İshâk'ın yirmi yedi kişi hakkında çeşitli değerlendirmeler yaptığı tespit edilmiştir. İbn İshâk'ın ricâl tenkidi konusundaki değerlendirmeleri alanın otoritelerinin tespitleri ile aynı paraleldedir. Bu durum onun ricâl tenkidi konusunda isabetli değerlendirmelerde bulunduğunu göstermektedir. Siyer ve megâzi müellifi olarak bilinen İbn İshâk'ın azımsanmayacak oranda ravi değerlendirmesi yapmakla beraber kendinden sonra yaşayıp münekkîd kimliği ile öne çıkan isimlerle aynı hususları ifade etmesi onu alanın kaynağı ve münekkît olarak tanımlamaya imkân verebilir. Ayrıca bahsi geçen tespitler ricâl tenkid sisteminin erken dönemlerdeki varlığı adına son derece önemlidir.

Anahtar Kavramlar: Hadis, İbn İshâk, Cerh, Ta'dil, Ricâl, Râvi

İbn İshâq's Position in The Science Jarh and Ta'dil

Abstract

Ibn Ishâq, made a name for himself with his work on siyar and maghâzî, *al-Sira*, and came to the forefront as a historian. However, he also had a considerable position in the science of ḥadith. His identity as a ḥadiths was overshadowed by his identity as a historian due to serious accusations against him during his lifetime and after his death, such as lying, deceiving, not being meticulous in selecting the narrators he narrated from, using Isrâîliyyât reports too much, and being a member of the Qadarî and Shiite sects. However, it is also possible to find many news and approaches that these criticisms are not fair and consistent, and that he is a reliable name. One of the issues that has been overlooked in relation to his contribution to the science of ḥadith is his evaluation of the narrators. Ibn Ishâq has a considerable amount of evaluations in this field. The aim of this study is to reveal Ibn Ishâq's evaluations of the narrators and to see his contribution to this field. In this study, Ibn Ishâq's method of jarh and ta'dil will not be mentioned, only how many people he evaluated and what he said about them will be stated. As a result of the research, it was determined that Ibn Ishâq made evaluations about twenty-seven people. Ibn Ishâq's evaluations in the field of rijâl criticism align with the assessments of authoritative scholars in the field. This indicates that his judgments in rijâl criticism were accurate. Although he is primarily known as a siyar and maghâzî scholar, his significant evaluations of narrators and the fact that he expressed similar views to later critics who became prominent in this area suggest that he can be considered both a source and a critic in the field. Furthermore, these assessments are highly significant in demonstrating the early existence of the rijâl criticism system.

Keywords: Hadith, Ibn Ishâq, Jarh, Ta'dil, Rijâl, Narrator

Giriş

Hicri 2. asır İslâmî ilimler açısından büyük bir gelişime şahitlik etmiştir. Hicri 1. asrın son çeyreğinde başlangıç seviyesinde olan cerh ve ta'dil faaliyetleri¹ giderek artan bir seyirle hicri 2. asrın ilk çeyreğinde sistemli hale gelmeye başlamıştır.² İsnâdın yaygın olarak kullanılmasıyla beraber giderek artan cerh ve ta'dil faaliyetleri önceleri tabiûn âlimlerinin teknik olmayan genel değerlendirmeleriyle başlamıştır. Bunlar zamanla sistematik ricâl tenkidine temel teşkil etmiş ve daha sonraki münekkithlerin katkılarıyla kabul gören ıstılahlar halini almıştır.³

İbn İshâk'ın (ö. 151/768) yaşadığı dönemler İslâmî ilimlerin henüz birbirlerinden net çizgilerle ayrılmadığı, her ilmin kendi usûl ve sistemini yeni yeni oluşturmaya başladığı geçiş dönemi özelliğine sahiptir. Siyer ve megâzi konusundaki bilgi birikiminin hadisçi kimliğini geride bıraktığı İbn İshâk ile birlikte hem hadiste hem de tarihte uzmanlığı olan “Tarihçi Muhaddisler” diye isimlendirilen âlimler neşet etmiştir. İbn İshâk'ın da bunlar arasında yer aldığını söylemek mümkün olmakla birlikte hadis ilminin sistematik bir disiplin halini almasıyla beraber onun bu vasfına dair ciddi eleştiriler olduğu da görülmektedir.⁴ Oysa erken dönemlerde onun hadisçiliği ve bu alandaki birikimi ile ilgili güçlü anlatımlar bulunmaktadır.⁵ Bu çalışmada İbn İshâk'a ait râvi değerlendirmeleri ortaya konulacaktır. Tespit edilecek hususlar arasında dolaylı olarak cerh ta'dil ifade eden anlatımlarla beraber doğrudan cerh ta'dil bildiren tespitler de yer alacaktır. Ricâl tenkidinde ve dolayısıyla hadis ilminde son derece önemli olan bu tespitler İbn İshâk'ın hadisçi kimliğini göstermekle beraber erken sayılabilecek bir dönemde yapılan değerlendirmeler, dolaylı olarak rical tenkit sisteminin temellerini de güçlendirecektir. Bu çalışmanın amacı İbn İshâk'ın cerh ve ta'dil alanında neler söylediğini, ne kadar söylediğini tespit ederek bir anlamda ricâl tenkidine sunduğu katkıyı görebilmektir. Çalışmanın İbn İshâk'a ait cerh ve ta'dil metodunu ortaya koymak gibi bir hedefinin olmadığını ifade etmek de çalışmanın sınırlarını ortaya koymak adına son derece önemli olacaktır.

İbn İshâk özellikle sahabe ve tabiûnun isim, nesep, künye bilgileri ve şahit oldukları tarihi olaylarla ilgili geniş çaplı bilgiler sunmuştur, ancak râvinin durumuyla ilgili bir hususu açıklığa kavuşturmadığı müddetçe bu bilgiler verilmeyecektir. Makalede öncelikle İbn İshâk'ın hayatı ve ilmi kişiliği ile ilgili özet bilgiler işlenecektir. Daha sonra çalışmanın kaynağı olarak görülen tarih, terâcim, tabakât ve ricâl kitaplarından alan taraması yapılacak ve İbn İshâk'ın yaptığı ricâl tenkitleri kısa cümleler halinde verilecektir. Cerh veya ta'dilin delaletinin net olmadığı durumlarda kısa açıklamalar yapılacaktır. İbn İshâk'a ait tespitler her defasında senedli bir şekilde kaynaklara girmediği için bu bilgilerin râvisi varsa zikredilecek, yoksa değerlendirmeler doğrudan ifade edilecektir. Onun tespitlerinin diğer münekkithlerin değerlendirmeleriyle ne ölçüde örtüştüğünü görebilmek için râvilere dair farklı münekkithlerin tespitleri de zikredilecektir. İbn İshâk'ın konuyla ilgili ifadelerinin sıhhat durumunu belirlemek bir makalenin sınırlarını aşan boyutta olacağı için böyle bir yola gidilmeyecek, farklı münekkithlerin değerlendirmeleriyle karşılaştırma yapmak bu anlamda genel bir kanaat oluşturacaktır.

İbn İshâk hadis ve İslâm tarihinin ortak değeri olduğu için hakkında yapılmış çok sayıda çalışma vardır. Bunların tamamı hakkında bilgi vermek konuyu uzatacağı için onun hadisciliğini konu edinen

¹ Ahmet Yücel, *Hadis Tarihi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2014), 206.

² Bekir Kuzudişli, *Hadis Tarihi* (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2017), 115.

³ Halil İbrahim Turhan, *Ricâl Tenkidinin Doğuşu ve Gelişimi. Hicri İlk İki Asır* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015), 111.

⁴ Gönül Kolkıran, *Tarih ve Hadis Disiplini Açısından Güvenilirlik Sorunu İbn İshâk ve Vakidi Örneği* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2004), 128. Tarih ve hadis ilminin birbirine olan yakınlığından dolayı her ikisinde de uzmanlığı olan şahsiyetleri ifade etmek için kullanılan “Tarihçi Muhaddisler” ibaresinin ayrıntısı için bkz. 52-65.

⁵ Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, thk. Beşşar Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1422), 2/13, 6/605; Ebû'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdîrahmân b. Yûsuf Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl fî esmâ'i'r-ricâl*, thk. Beşşar Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1400), 24/412; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osmân Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şu'ayb Arnavut (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1405), 7/32.

çalışmalarla yetinilecektir. Gönül Kolkıran, “Tarih ve Hadis Disiplini Açısından Güvenilirlik Sorunu: İbn İshâk ve Vakidi Örneği” başlığıyla hazırladığı yüksek lisans tezinin ikinci bölümünde İbn İshâk'ın hadisciliğine değinmiştir. Robson James “İbn İshâk'ın İsnad Kullanışı” başlığıyla bir makale kaleme almış, çalışmayı Talat Koçyiğit Türkçe'ye tercüme etmiştir. Abdullah Ünalın İbn İshâk ve Hadis Rivâyetinde Yeri” isimli bir makale yazmıştır. Ricâl tenkidıyla ilgili olarak İbn İshâk'tan bahseden en kapsamlı eser İbrahim Halil Turan'ın hazırladığı “*Ricâl Tenkidinin Doğuşu ve Gelişimi. Hicrî İlk İki Asır*” isimli kitaptır. Konunun oldukça kapsamlı bir şekilde incelendiği bu eserde erken dönemlerden başlanarak bu alana katkı sunan tüm isimler incelenmiştir. Kitapta İbn İshâk'a da değinilmiş onun rical tenkitleri tablo halinde verilmiştir. Bu makale İbrahim Halil Turan'ın kitabından farklı olarak İbn İshâk'ı ve rical tenkitlerini daha geniş bir çerçeveden ele alacak, daha fazla râviye ulaşacak, elde edilen verilerle değerlendirme yaparak onun cerh ve ta'dil ilmine sunduğu katkısı ortaya koymaya çalışacaktır.

1. Kısaca İbn İshâk

Sâhibu'l-megâzi ve's-siyer⁶ diye meşhur olan İbn İshâk'ın uzun ismi Muhammed b. İshâk b. Yesâr b. Hıyâr'dır.⁷ Ebû Bekir ve Ebû Abdullâh künyeleriyle anılmaktadır.⁸ Onun dedesi Yesâr, Aynuttemr savaşında Hâlid b. Velid'in (ö. 21/642) aldığı tutsaklardandır.⁹ Irak'tan Medine'ye gelen ilk esirlerdendir.¹⁰ Yesâr, Mevlâ Abdillâh b. Kays b. Mahreme b. el-Muttalib b. Abdimenâf olarak bilinmektedir.¹¹ İbn İshâk'ın Ebû Bekir (ö. ?) ve Ömer (ö. 154/771) adında iki kardeşi; Mûsâ (ö. ?) ve Abdurrahman (ö. 83/702) isminde amcaları vardır.¹²

Zehebî'nin (ö. 748/1348) naklettiğine göre İbn İshâk hicrî 80 yılında doğmuş,¹³ yaklaşık otuz yıl Medine'de kalmıştır.¹⁴ Burada kaldığı müddet zarfında aile büyüklerinden, ilim ehli insanlardan siyer, megâzi, ensâb, şiir, eyyâmu'l-Arab ve hadis öğrenmiştir.¹⁵ O, daha sonra Medine'den ayrılarak hicrî 115 veya 119 yıllarında İskenderiye'ye gitmiştir.¹⁶ İskenderiye'den Rey, el-Cezîre ve Kûfe'ye gittiği nakledilmektedir.¹⁷ Onun Medine'den ayrılma nedeni kesin olarak bilinmemekle beraber Kaderî ve Şîî temayüllerinden dolayı buradan sürüldüğü,¹⁸ ayrıca horoz dövüştürdüğü,¹⁹ Mescid-i Nebînin yakınlarında kadınlarla oturup kalktığı için kendisine bu cezanın verildiği anlatılmaktadır.²⁰ Bu haberlerin doğruluğu hakkında kesin veriler bulunmasa da İmam Mâlik'in (ö. 179/795) ve Hişâm b. Urve'nin (ö. 146/763) onun hakkındaki yerici üslupları onun ayrılışının nedeninin normal olmadığını göstermektedir.²¹

⁶ Ebû'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr b. Hallıkân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, thk. İhsan Abbâs (Beyrut: Dâru Sâdır, 1971), 4/276.

⁷ Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc, *el-Kunâ ve'l-esmâ*, thk. Abdurrahim Muhammed (Medine: İmâdetü'l-Bahsi'l-İlmî Bicâmiati'l-İsâmiyye, 1404), 1/120.

⁸ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 24/406; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 2/7.

⁹ Ebû Amr Halife b. Hayyât b. Halife eş-Şeybânî el-Basrî, *Târîhu Halife b. Hayyât*, thk. Ekrem Ziya el-Ömerî (Beyrut: Dâru'l-Kalem, Müessesetü'r-Risâle, 1397), 118.

¹⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 2/9.

¹¹ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Târîhu't-Taberî*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl (Mısır: Dâru'l-Me'ârif, 1387), 11/654.

¹² Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 2/8.

¹³ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 7/34.

¹⁴ Muhammed b. İshâk b. Yesâr, *Sîretü İbn İshâk*, thk. Muhammed Hamidullah (Rabat: Ma'hadu Dirâsât ve't-Tedris li't-Ta'rib, ts.), 29. Bu bilgi kitabın muhakkiki Muhammed Hamidullah'a aittir.

¹⁵ Mustafa Fayda, “İbn İshâk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999), 20/93.

¹⁶ İbn İshâk, *Sîretü İbn İshâk*, 29.

¹⁷ Ebû Abdillâh Muhammed İbn Sa'd, *et-Tabakât*, thk. Muhammed Abdülkâdir 'Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kutubu'l-İlmîyye, 1410), 5/450; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 24/426; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 7/48; Fayda, “İbn İshâk”, 20/94.

¹⁸ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 2/21, 22.

¹⁹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl*, thk. Ali Muhammed el-Becevî (Beyrut: Dâru'l-Marife, 1382), 3/471.

²⁰ Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl*, 3/471; Fayda, “İbn İshâk”, 20/94.

²¹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 2/19, 20; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 7/50.

İbn İshâk, Abbasîler'in iktidarı ele almasıyla beraber yöneticilerle bağ kurmaya başlamıştır.²² Halifenin kardeşi, Cezîre valisi Abbâs b. Muhammed'in (ö. 142/759) yanında uzun müddet kalmıştır.²³ Ayrıca halife Mansûr'un (ö. 158/775) yanına gitmiş, halife ondan oğluna hocalık yapmasını istemiştir. Onun tarih konusundaki merak ve iştiyakını bilen halife ondan bir kitap yazmasını istemiştir.²⁴

Rey ve Horasan şehirlerinde de bulunan İbn İshâk buralarda da ilmi faaliyetlerine devam etmiştir.²⁵ Daha sonra Bağdat şehrine gitmiş ve ömrünün sonuna kadar burada kalmıştır. Bağdat'a bu kadar erken yerleşmesinden dolayı kaynaklar onu Bağdat'ın ilk sakinlerinden saymıştır.²⁶ Ölümü ile ilgili farklı zamanlar ifade edilse de genel kabule göre hicrî 151 tarihinde vefat etmiştir. Cenazesi Hayzuran mezarlığının doğu tarafına defnedilmiştir.²⁷

2. İbn İshâk'ın İlmi Karakteri

İbn İshâk'ın ilme değer veren, bu anlamda farkındalıkları olan bir ailede yetiştiğini ifade etmek mümkündür. Babasından ve amcası Abdurrahman'dan (ö. 83/702) rivâyetlerinin olması,²⁸ kardeşi Ömer b. İshâk'la beraber amcası Musâ b. Yesâr'dan rivâyette bulunması²⁹ onun ilmi bir çevrede büyüdüğünü göstermektedir.

İbn İshâk sahâbeden Enes b. Mâlik'i (ö. 93/711) görmüştür.³⁰ Ayrıca tabiûnun önde gelen isimlerinden Sâlim b. Abdullah b. Ömer (ö. 106/725) ve Saîd b. Müseyyeb (ö. 94/713) ile de görüşmüştür.³¹ Onun hadis aldığı isimler arasında Ebû Seleme b. Abdurrahman (ö. 94/712), Kâsım b. Muhammed (ö. 107/725), A'rec (ö. 117/735), Âsım b. Ömer b. Katâde (ö. 120/738), Mekhûl (ö. 112/730), İbn Şihâb (ö. 124/742) ve Amr b. Şuâyb (ö. 118/736) gibi şahsiyetler vardır.³² Onun öğrencileri arasında da Yahyâ b. Saîd el-Ensârî (ö. 143/760), Şu'be (ö. 160/776), Süfyân-ı Sevrî (ö. 161/778), Yezîd b. Zürey' (ö. 182/798), İbn Avn (ö. 151/768) ve Süfyân b. Uyeyne (ö.198/814) gibi isimler yer almaktadır.³³ İbn İshâk gittiği yerlerde ilmi faaliyetlere devam etmiştir. Cezîre ve Hire gibi beldelede kendisine öğrenci olan isimler onun rivâyetlerinin farklı bölgelere yayılmasına imkân vermiştir.³⁴

İbn İshâk ilim konusunda sahip olduğu şöhrete siyer ve megâzi konusunda yazdıkları ile ulaşmıştır. Kaynaklarda onun "Musannifu'l-megâzi,³⁵ sâhibu's-sîre",³⁶ Medîne'nin ilk müdevvini,³⁷ gibi vasıflarla anılması onun bu yönünü ortaya koyan güçlü anlatımlardır. İbn İshâk'ın bu konudaki otoritesini ifade etmek üzere hocası Zührî (ö. 124/742), onu "Megâziyi en iyi bilen" olarak tavsif etmiş,³⁸

²² İbn İshâk, *Sîretü İbn İshâk*, 30, 31; Fayda, "İbn İshâk", 20/95.

²³ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 24/426.

²⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 2/16.

²⁵ Fayda, "İbn İshâk", 20/94.

²⁶ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 2/7.

²⁷ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 2/8.

²⁸ Ebû Abdillâh Muhammed b. Amed b. Osmân ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtı meşâhîri ve'l-a'lâm*, thk. Beşşar Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 2003), 4/193.

²⁹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 2/9.

³⁰ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 24/411.

³¹ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 42/407.

³² Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtı meşâhîri ve'l-a'lâm*, 4/193,194.

³³ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 7/35.

³⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 5/550.

³⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419), 1/130.

³⁶ Ebû Amr Halife b. Hayyât eş-Şeybânî, *Tabakâtu Halîfe b. Hayyât*, thk. Süheyl Zekkâr (Dâru'l-Fıkr, 1414), 612.

³⁷ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 7/35.

³⁸ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 24/413.

bu alanda kendisine soru soranlara İbn İshâk'ı halef olarak bıraktığını belirtmiştir.³⁹ İmam Şafî (ö. 204/820) bu alanda derinleşmek isteyenine İbn İshâk'a muhtaç olduğunu söylemiştir.⁴⁰

Bir ilimde bahsi geçen derecede otorite olmak şüphesiz güçlü bir hafıza gerektirmektedir. Bununla ilgili olarak nakledilen bir olayda onun hafıza bakımından insanların en güçlülerinden olduğu ifade edilmiştir.⁴¹ Onun bu yönüne dikkat çeken Zührî ve Âsım b. Ömer (ö. 120/738) "İbn İshâk hayatta olduğu müddetçe ilim kaybolmaz" demişlerdir.⁴² İbn Uveyne (ö. 198/814) de aynı düşüncede olduğunu belirtmiştir.⁴³

3. İbn İshâk'ın Hadisciliği

İbn İshâk'ın hadisciliği ve ona yöneltilen eleştiriler müstakil çalışmalara konu olmuştur.⁴⁴ Siyer ve megâzide otorite olan İbn İshâk'ın hadis ilminde de hatırı sayılır bir yeri vardır. Ali b. Medinî (ö. 234/848) medarı hadis olan altı ismi saydıktan sonra İbn İshâk'ı da zikrederek onların ilmini alan on iki isim zikretmiştir.⁴⁵ Onun hadis ilmindeki otoritesini belirtmek isteyenler, önemli isimlerin ondan hadis aldığını ifade etmişlerdir.⁴⁶ İbrâhîm b. Sa'd (ö. 183/799), İbn İshâk'ın siyer ve megâzi dışında, ahkâma müteallik konularda on yedi bin hadis bildiğini ifade etmiştir.⁴⁷ Ali b. Medinî'ye İbn İshâk'ın hadislerinin sıhhati konusunda ne düşündüğü sorulunca, onun hadisleri sahihtir diyerek karşılık vermiştir.⁴⁸ Şu'be onun için "Emîru'l-mü'minin fi'l-hadîs" ve "Emiru'l-muhaddisîn" gibi cümleler kullanmıştır.⁴⁹ Yahyâ b. Ma'in onun hüccet olmadığını ama sika olduğunu ifade etmiştir.⁵⁰ İbn Sa'd da ona sika demiştir.⁵¹

Tüm bu övgü ve ta'dillerin yanı sıra İbn İshâk hakkında kaynaklarda çok sayıda eleştiri de yer almaktadır. Şüphesiz ki bu tenkitler onun hadis ilmindeki konumuyla ilgili belirleyici bir etkiye sebep olmuştur.⁵² Onunla ilgili yapılan değerlendirmelerde kendisinin Kaderî ve Şîî olduğuna dikkat çekilmiştir.⁵³ Bazı kaynaklarda "O Kaderî'dir" şeklinde hüküm cümlesi bulmak mümkündür.⁵⁴ Yine Hârûn b. Ma'rûf'un (ö. 231/845) ona Kaderî dediği bilinmektedir.⁵⁵ Yahyâ b. Said (ö. 198/813), İbn İshâk'ın da ismini anarak Hz. Ali'yi Hz. Osmân'dan üstün tutan üç Şîî'nin ismini zikretmiştir. Şâzekûnî (ö. 234/848) de ona Şîî demiştir.⁵⁶ Ebû Dâvûd (ö. 275/889) onun Kaderî olduğunu söylerken bir de

³⁹ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 4/276.

⁴⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 2/15; Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, 24/413; Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *Tabakâtu'l-huffâz* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1403), 82.

⁴¹ Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, 24/413; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü meşâhîri ve'l-a'lâm*, 4/195.

⁴² Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 2/15; Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, 24/413.

⁴³ Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, 24/419.

⁴⁴ Ayrıntılı bilgi için bk. Abdullah Ünalın, "İbn İshâk ve Hadis Rivâyetindeki Yeri", *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 1/2 (2009), 97-113.

⁴⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 2/13; Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, 24/412; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 7/32.

⁴⁶ Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, 24/217, 218; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 7/42.

⁴⁷ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 6/605; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü meşâhîri ve'l-a'lâm*, 4/797; Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, 1/185; Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, 24/416; Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl fi nakdi'r-ricâl*, 1/35.

⁴⁸ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 2/27; Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, 24/420.

⁴⁹ Ebû Ahmed Abdullah b. Adî b. Abdillâh el-Cürcânî, *el-Kâmil fi du'afâ'i'r-ricâl*, thk. Adil Ahmed Abdulmevcûd - Ali Muhammed (Beyrut: el-Kutubu'l-İlmiyye, 1418), 7/261; Ebû Hâtim Muhammed b. Hîbbân b. Ahmed ed-Dârimî el-Bustî, *es-Sikât*, thk. Muhammed Abdülmuîd Han (Haydarâbâd: Dâiretü'l-Me'ârifî'l-Osmâniyye, 1393), 7/383; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 2/26; Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, 24/425; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü meşâhîri ve'l-a'lâm*, 4/83.

⁵⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 2/31; Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, 24/423; Ebû'l-Fazl Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî, *Tehzibü't-Tehzib* (el-Hind: Matbaatu Daireti'l-Mearifi'n-Nizamiyye, 1326), 4/60.

⁵¹ Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, 24/425.

⁵² Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 2/23; Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, 24/419.

⁵³ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 2/21, 22.

⁵⁴ Ebû Gays Muhammed Hayrûddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Ali b. Fâris, *el-A'lâm* (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1423), 6/28.

⁵⁵ Ebû Bekir Ahmed b. Ebî Heyseme Züheyr b. Harb, *Târîhu İbn Ebî Heyseme*, thk. Salâh b. Fethî (Kahire: el-Fârûku'l-Hadisiyye, 1427), 1/403; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 2/23.

⁵⁶ Ebu Abdullah Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî, *Mu'cemu'l-udebâ*, thk. İhsan Abbas (Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1414), 6/2419.

diğer mezhep nispetlerinden farklı olarak, Mutezili demiştir.⁵⁷ İbn İshâk ile ilgili yapılan bu değerlendirmelerin ne oranda isabetli olduğunu bir tarafa bırakarak onun hakkında yapılan bu tenkitlerin isabetli olmadığına dair çeşitli rivayetlerin varlığından bahsetmek de mümkündür. Bu rivayetlerden birinde İbn Nümeir (ö. 234/849), İbn İshâk'ın kaderi olmakla suçlandığını, ancak onun bu yakıştırmadan en uzak insan olduğunu nakletmiştir.⁵⁸ Süfyân b. Uyeyne'ye onunla ilgili eleştiriler gelince “Yetmiş küsur yıl Medine’de İbn İshâk’la oturup kalktım, ancak onu itham eden kimse görmedim” demiştir.⁵⁹

Onunla ilgili yapılan eleştirilerden biri de yalan söylemesidir. Râvi değerlendirmelerinde bu ciddi bir problemdir.⁶⁰ Bu tenkidi yapanlardan biri Hişâm b. Urve’dir.⁶¹ İbn İshâk, onun eşi Fâtıma bint. el-Münzir’den (ö. ?) rivâyette bulunmuştur. Bunu işiten Hişâm, onun yalan söylediğini, Fâtıma’nın dokuz yaşından beri yanında olduğunu ve yabancı bir erkeğin onu görmediğini belirtmiştir.⁶² Kaynaklarda bu değerlendirmelerin doğru olmadığı; onun küçük yaşta Fâtıma’yı görebileceği, perde arkasından veya yazılı rivâyet alabileceği, Hişâm’ın hüccet olmadığı, İbn İshâk’ı tam anlamıyla tanımadığı gibi hususlar ifade edilmiştir.⁶³ Onu yalancılıkla suçlayan diğer bir isim de İmam Mâlik’tir. Rivâyete göre İbn İshâk’a Mâlik’in yazdıklarıyla ilgili haber gelince o, “Getirin onun kitaplarını, hatalarını düzelteyim” demiştir. Bu söylem Mâlik’e ulaşınca o da İbn İshâk için “Deccâllardan bir deccâl, biz onu Medine’den sürdük” demiştir.⁶⁴ İbn Hibbân (ö. 354/965), bu iki ismin sonradan barıştıklarını ve aralarında borç alıp vermek gibi bir ilişki geliştiğini ifade etmiştir.⁶⁵ Muhammed Hamidullah (1908-2002), *es-Sîre*’yi tahkik ederken İbn İshâk’ı savunan açıklamalarda bulunmuştur.⁶⁶ Kaynaklarda Süleymân et-Teymî’nin (ö. 143/761) de ona yalancı dediğine dair haberler yer almaktadır.⁶⁷ Onun yalancı olarak değerlendirilmesinin kaynağını ortaya koyan bir anlatımda, Süleymân b. Dâvûd (ö. 204/819) ve Yahyâ el-Kattân (ö. 198/813) arasında geçen şu diyaloga işaret edilmektedir: “Yahyâ, İbn İshâk’ın yalancı olduğuna şahitlik ederim dedi. “Bunu nereden biliyorsun” dedim. Bana “Vüheyb (ö. 161/781) söyledi” dedi. Vüheyb’e “Sana kim söyledi” diye sordum, bana “Mâlik söyledi” dedi. Mâlik’e “Sana kim söyledi” dedim, bana “Hişâm söyledi” dedi. Hişâm’a “Sen bunu nereden çıkardın” dedim. Eşim Fâtıma’dan nakletmesinden dolayıdır dedi...”⁶⁸ Burada ifade edilen rivayetlerden hareketle ona yönelik yalancılıkla ilgili ithamların kişisel problemlere dayandığı, verdiği bir haberden dolayı yalancılıkla itham edilmediği görülmektedir.

İbn İshâk’a yöneltilen eleştirilerden biri de İsrâiliyyâta dair haberleri nakletmesidir. İbn Hibbân, İmâm Mâlik’in İbn İshâk’ı eleştirme nedenini açıklarken “O, Hz. Peygamber’in savaşlarını anlatırken, Müslüman olmuş Yahudi çocuklarının bilgisini naklediyordu, Mâlik ise sadece güven veren kişilerden

⁵⁷ Ebü’l-Fazl Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî, *Lisânu’l-mîzân*, thk. Abdulfettâh Ebû Gudde (Beyrut: Dâru’l-Beşâiri’l-İslâmiyye, 1422), 3/468.

⁵⁸ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 2/23; Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, 24/419.

⁵⁹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 2/23; Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, 24/414.

⁶⁰ Ebü ‘Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn Abdîrrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî, *Mukaddimetü İbni’s-Salâh*, thk. Nureddin İtr (Dimaşk: Dâru’l-Fikr, 1406), 116.

⁶¹ Ebü Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. İdrîs İbn Ebî Hâtîm er-Razî, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, thk. Abdurrahman b. Yahyâ el Ma’lûmî (Beyrut: Dâru İhyai’t-Türâsi’l-Arabî, 1371), 7/193.

⁶² İbn Adî, *el-Kâmil fî du’afâ’i’r-ricâl*, 7/256; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 2/18, 19; Ebü’l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed el-Bağdâdî İbnu’l-Cevzî, *ed-Du’afâ ve’l-metrûkûn*, thk. Abdullah el-Kâdî (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1406), 3/41; Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, 24/418; Zehebî, *Mîzânü’l-i’tidâl fî nakdi’r-ricâl*, 3/471; İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, 9/41.

⁶³ İbn Ebî Hâtîm er-Razî, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, 7/193; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 2/19; İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, 9/41.

⁶⁴ İbn Ebî Hâtîm er-Razî, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, 7/193; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 2/19, 20; Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, 24/415; Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, 7/50.

⁶⁵ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 7/382.

⁶⁶ İbn İshâk, *Sîretü İbn İshâk*, 32, 33.

⁶⁷ Zehebî, *Mîzânü’l-i’tidâl fî nakdi’r-ricâl*, 3/469.

⁶⁸ İbn Adî, *El-Kâmil*, 7/255; Zehebî, *Mîzânü’l-i’tidâl fî nakdi’r-ricâl*, 3/471; Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, 7/49; Zehebî, *Târîhu’l-İslâm ve vefeyâtü meşâhîri ve’l-a’lâm*, 4/196.

naklediyordu” demiştir.⁶⁹ İbnü'n-Nedîm (ö. 385/995) de onun Yahudi ve Hristiyanlardan haber naklettiğini, onlara önceki âlimler dediğini nakletmiştir. Bu yüzden de hadisçilerin onu eleştirdiğini belirtmiştir.⁷⁰ Onun ehli kitaptan yazdığına dair farklı rivâyetler de bulmak mümkündür.⁷¹ Zehebî “İsrâiloğullarında nakledebilirsiniz” rivâyetinden hareketle bu konudaki eleştirilerin tutarsızlığına dikkat çekmiştir.⁷²

Hadis ilmi açısından tedlis, râvinin rivâyetlerinin terkedilmesine sebep olabilecek bir kusurdur.⁷³ Ahmed b. Hanbel, İbn İshâk'ın tedlîs yaptığını, insanların kitaplarından alıp kendi kitabına koyduğunu ifade etmiştir.⁷⁴ Başka bir rivâyette Ahmed b. Hanbel onun teferrüd ettiği hadisin alınamayacağını, onu bir topluluktan hadis alırken hangi lafzın kim tarafından söylendiğine dikkate etmediğini ifade etmiştir.⁷⁵ İbn İshâk'la ilgili bu değerlendirmelerin yanında, ona isnat edilen tedlîsin hadisçilerin bildiği anlamda olmadığını, tarihçilerin bunu normal karşıladıklarını, bir takım mezhepsel taassuptan dolayı böyle bir yakıştırma yapıldığını ifade eden anlatımlar da bulmak mümkündür.⁷⁶

İbn İshâk nakilde bulunulacağı kişiyi seçerken herhangi bir ölçü gözetmediği için çeşitli eleştirilere tabi tutulmuştur. İbn Numeyr (ö. 234/849) onun rivâyetlerini değerlendirirken bilinen, tanınan isimlerden yaptığı nakillerde problem olmadığını, onun sadûk olduğunu ifade etmiş, ancak onun bilinmeyen kişilerden de batıl rivâyetlerinin olduğunu belirtmiştir.⁷⁷ Diğer bir nakilde onun herhangi bir sakınma, ihtiyat göstermeden herkesten hadis yazdığı nakledilmiştir.⁷⁸ Ahmed b. Hanbel de “O hüccet değildir, Bağdât'a geldiğinde Kelbî'den (ö. 146/763) mi anlatıyor, başkasından mı anlatıyor dikkat etmezdi” demiştir.⁷⁹ Yukarıda bahsi geçen eleştirilerin yanında onun zayıf yönlerini veya güçlü olmadığı belirten bir iki kelimelik değerlendirmeler de vardır.⁸⁰ İbn İshâk'a yöneltilen eleştiriler genelde onun “tarihçi muhaddis” kimliğinden kaynaklanmaktadır. Tarihi nakillerde göz önüne alınmayan hadis usulüne ait kurallar, hadis ve tarihin ortak konusu olan rivâyetlere tatbik edildiğinde, değerlendirenler açısından olumsuz tespitlere neden olabilmektedir.⁸¹

4. İbn İshâk'ın Râvi Değerlendirmeleri

Tabiûnun önde gelen muhaddislerinin İbn İshâk'tan rivâyette bulunması,⁸² *Kütüb-i sitte* müelliflerinin onun rivâyetlerine yer vermesi,⁸³ Ali b. Medinî'nin medarı hadisleri zikrederken onun ismini zikretmesi,⁸⁴ hadis ilmi açısından onu önemli bir noktada konumlandırmaktadır. Çalışmanın bu kısmında İbn İshâk'ın râvi değerlendirmeleri ifade edilmeye çalışılacaktır. Bu tespitler onun muhaddis

⁶⁹ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 7/382.

⁷⁰ Ebü'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Muhammed, *el-Fihrist*, thk. Şeyh İbrâhim Ramazan (Beyrut: Dâru'l-Marife, 1417), 121.

⁷¹ Zehebî, *Mizânü'l-i 'tidâl fî nakdi'r-ricâl*, 3/470.

⁷² Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 7/53.

⁷³ Tâhir b. Salih el-Cezâirî, *Tevcihu'n-nazar ilâ usûli'l-eser*, thk. Abdulfettah Ebû Gudde (Mektebtü'l-Matbûâtî'l-İslâmî, 1416), 2/567.

⁷⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 2/29; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 24/421; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 7/46; Ebü'l-Fazl Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî, *Takrîbü't-tehzîb*, thk. Muhammed Avvâme (Suriye: Dâru'r-Reşîd, 1406), 9/43.

⁷⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 2/30; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 7/46; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 9/43.

⁷⁶ Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed İbn Seyidünnâs, *Uyûnu'l-eser fî funûnî'l-megâzî ve's-şemâilî ve's-siyer*, thk. İbrâhim Muhammed Ramazan (Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1414), 1/18; Kolkıran, *Tarih ve Hadis Disiplini Açısından Güvenilirlik Sorunu: İbn İshâk ve Vakidi Örneği*, 80, 81.

⁷⁷ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 2/25; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 24/219; İbn Hacer, *Takrîbü't-tehzîb*, 9/42.

⁷⁸ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 7/50.

⁷⁹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 2/29; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 7/46; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 9/43.

⁸⁰ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 24/423.

⁸¹ Ünalın, “İbn İshâk ve Hadis Rivâyetindeki Yeri”, 108.

⁸² Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 24/217, 218; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 7/42.

⁸³ İbn İshâk, *Sîretü İbn İshâk*, 39. Buradaki tespit muhakkik Muhammed Hamidullah'a aittir.

⁸⁴ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 2/412.

ve münekkîd kimliğini ön plana çıkarmakla beraber erken sayılacak bir dönemde yapıldığı için cerh ve ta'dil ilminin temellerini güçlendirecektir.

4.1. Abbâd b. Temim el-Ensârî (ö. ?)

Babası sahâbeden Temim b. Gaziyye el-Ensârî'dir (ö. 7/628). İbn İshâk onun sika olduğunu ifade etmiştir.⁸⁵ İclî (ö. 261/875) onun için sika demiştir.⁸⁶ İbn Hibbân (ö. 354/965) da onu *es-Sikât*'da zikretmiştir.⁸⁷ Nesâî (ö. 303/915) de ona sika demiştir.⁸⁸

4.2. Abdullah b. Hübeyre (ö. 126/744)

Mısırlı olan Abdullah, Ebû Temim el-Ceyşânî'den (ö. 77/622) rivâyette bulunmuş, kendisinden de Yahyâ b. Saîd el-Ensârî (ö. 143/760) rivâyet almıştır.⁸⁹ İbrâhîm b. Sa'd,⁹⁰ İbn İshâk'ın ona sika dediğini nakletmiştir.⁹¹ Onun için yapılan farklı tespitler İbn İshâk'ın değerlendirmesiyle aynı paraleldedir. Ahmed b. Hanbel⁹² ve Yakûb b. Süfyân (ö. 271/891) ona sika demişlerdir. İbn Hibbân ve İbn Şâhin de onu sika olarak görmüşlerdir.⁹³

4.3. Abdullah b. Râşid ez-Zevfî (ö. ?)

İbn İshâk'ın buradaki değerlendirmesi doğrudan râvinin güvenilirlik durumu ile ilgili bir tespit değildir. Abdullah b. Râşid, Abdullah b. Ebî Mürre'den (ö. ?) rivâyetleri ile bilinmektedir.⁹⁴ İbn İshâk onun İbn Ebî Mürre'den semainin olmadığını ifade etmiştir.⁹⁵ Bu isimlerin birbirinden yaptıkları aktarımlara itibar edilmeyeceğine dair haberler bulmak mümkündür.⁹⁶

4.4. Abdullah b. Ziyâd b. Sem'ân (ö. ?)

Hz. Peygamber'in eşi Ümmü Seleme'nin (ö. 62/681) mevlasıdır.⁹⁷ İbrâhîm b. Sa'd'ın bildirdiğine göre İbn İshâk'ın bulunduğu bir ortamda Abdullah, "Mücâhid'den (ö. 103/721) işittim" diyerek rivâyette bulunmuştur. İbn İshâk yemin ederek kendisinin Abdullah'tan daha büyük olduğunu, Mücâhid'i görmediğini ve onun yalan söylediğini ifade etmiştir.⁹⁸ Buhârî (ö. 256/870), İmam Mâlik'in onu zayıf gördüğünü ifade etmiştir.⁹⁹ Yahyâ b. Ma'în (ö. 233/848) onun için sika değil ve zayıf demiştir. Onun yalancı olduğuna dair haberler de vardır.¹⁰⁰

⁸⁵ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 14/109; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 5/91.

⁸⁶ Ahmed b. Abdillâh b. Sâlih el-İclî, *Târîhu's-sikât* (Mekke: Dâru'l-Bâz, 1405), 246.

⁸⁷ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 5/141.

⁸⁸ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 14/109.

⁸⁹ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, thk. Şeyh Muhammed Halil (Haydarabâd: Dâiretü'l-Me'ârifü'l-Osmâniyye, ts.), 5/222; İbn Ebî Hâtim er-Razî, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 5/193.

⁹⁰ Bundan sonra bu isim çok geçecektir, ayrıntılı bilgi için bk. Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehbî, *Tezhîbu Tehzîbu'l-kemâl fî esmâi'r-ricâl*, thk. Ğanîm Abbâs, Mecdî es-Seyyid (Kahire: el-Fârûku'l-Hadîsiyye, 1425), 2/88.

⁹¹ Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc, *el-Câmi'u's-sahîh*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1412), "Salâtu'l-Müsafirîn", 830; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 6/62.

⁹² İbn Ebî Hâtim er-Razî, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 5/193.

⁹³ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 5/54; Ebû Hafs Ömer b. Ahmed b. Osmân b. Ahmed el-Bağdâdî, *Târîhu esmâi's-sikât*, thk. Subhî es-Sâmerrâî (Kuveyt: Dâru's-Selefiyye, 1404), 132.

⁹⁴ İbn Ebî Hâtim er-Razî, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 5/52; İbn Hibbân, *es-Sikât*, 7/35; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 14/484; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 5/205.

⁹⁵ el-Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, 5/88; İbn Adî, *El-Kâmil*, 5/369; Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl*, 2/420.

⁹⁶ Zehebî, *Tezhîbu Tehzîbu'l-kemâl fî esmâi'r-ricâl*, 5/306.

⁹⁷ İbn Adî, *El-kâmil fî du'afâ'i'r-ricâl*, 5/201.

⁹⁸ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, *el-İlel ve ma'rifetü'r-ricâl*, thk. Vasyullah b. Muhammed (Riyad: Dâru'l-Hânî, 1422), 1/352; İbn Adî, *el-Kâmil*, 5/201; Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed ed-Dârimî el-Bustî, *el-Mecrühîn mine'l-muhaddisîn ve'd-du'afâ' ve'l-metrûkîn*, thk. Muhammed İbrahim Zâayid (Haleb: Dâru'l-Va'y, 1396), 2/7.

⁹⁹ el-Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, 5/96.

¹⁰⁰ Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl*, 6/423.

4.5. Abdumelik b. Abdillâh b. Ebî Süfyân (ö. ?)

Abdumelik'in babasının amcası Hz. Peygamber'in ashâbı el-'Alâ b. Cârîye'dir (ö. ?). İbn İshâk onu âlimlerle oturup kalkan, onların bilgisini toplayan, âlim bir insan olarak nitelemiştir.¹⁰¹ İbn Hibbân da onun Hz. Osmân'dan (ö. 35/656) rivâyetlerinin olduğuna dikkat çekmiş ve onu güvenilir râviler arasında zikretmiştir.¹⁰² Farklı kaynaklarda onun ilmine vurgu yapan anlatımlar bulmak mümkündür.¹⁰³ İbn İshâk'ın buradaki değerlendirmesi Abdumelik'in güvenilirliği ile ilgili net veriler sunmasa da İmam Mâlik gibi râvide ilim şartı arayan, ne rivâyet ettiğini bilmeyen fazilet sahibi kimselerden nakilde bulunmayan isimler için son derece önemlidir.¹⁰⁴ İlerleyen sayfalarda, birkaç râvide daha buradaki değerlendirmeye benzer tespitler ifade edilecektir.

4.6. Abdurrahman b. Ammâr (ö. ?)

Hadislerinin Medine ehline bilinmesi ile tanılan Abdurrahman, Kâsım b. Muhammed aracılığı ile Hz. Aişe'den (ö. 58/678) rivâyetinde bulunmuş, kendisinden de İbn İshâk rivâyet almıştır.¹⁰⁵ İbn İshâk'ın buradaki değerlendirmeleri net bir cerh, ta'dil lafzı değildir. İbrâhîm b. Sa'd'ın bildirdiğine göre o, Abdurrahman'ı öven hayırlı ifadelerde bulunmuştur.¹⁰⁶ İbn Hibbân da onu sika olarak değerlendirmiştir.¹⁰⁷ Ayrıca Ahmed b. Hanbel ve Nesâî de ona sika demiştir.¹⁰⁸

4.7. Büreyde b. Süfyan b. Ferve (ö. ?)

Moğoltay b. Kılıç (ö. 762/1361) onun biyografisinden bahsederken onun sahâbe olmadığını, bu konuda bilinen yanlışları zikretmiştir.¹⁰⁹ İbn İshâk'ın buradaki değerlendirmesi râvinin sika veya zayıf olduğuna dair bir ifade değil ancak, adalet açısından râvide ciddi kusur oluşturacak bir tespittir. İbrâhîm b. Sa'd'ın naklettiğine göre İbn İshâk, Büreyde'nin içki içtiğini görmüş ve bunu insanlara söylemiştir.¹¹⁰ Onun içki içtiği yönündeki haberler sadece İbn İshâk'a ait olsa da farklı haberlerde onun rivâyetlerinin zayıf olduğu,¹¹¹ dininde ve anlayışında problemler olduğu ifade edilmiştir.¹¹²

4.8. Dâvûd b. el-Husayn (ö. 135/753)

İkrime (ö. 105/723) ve A'rec'den (ö. 117/735) rivâyetleri bulunan Dâvûd, Mâlik'in *Muvatta'*nda rivâyetleri olan bir isimdir.¹¹³ İbn İshâk onun sika olduğunu ifade etmiştir. Bu bilgiyi nakleden İbrâhîm b. Sa'd'dır.¹¹⁴ İbn Sa'd (ö. 230/845), İclî (ö. 261/875), İbn Şâhin (ö. 385/996)¹¹⁵ ve Yahyâ b. Ma'in ona sika demiştir.¹¹⁶ Ancak onu zayıf görenler de vardır. Ebû Hatim (ö. 277/890), "Mâlik ondan rivâyet etmeseydi o terk edilirdi" demiştir. Ali b. Medînî de onun İkrime'den münker rivâyetlerinin olduğunu söylemiş ve Mâlik'in bu yönüyle ondan hoşlanmadığını belirtmiştir. Ebû Zûr'a (ö. 264/878) onu

¹⁰¹ el-Buhârî, *et-Tarîhu'l-kebir*, 5/421.

¹⁰² İbn Hibbân, *es-Sikât*, 5/116.

¹⁰³ İzzeddin İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe fî ma'rifeti's-sahâbe*, thk. Ali Muhammed İvaz - Adil Ahmed Abdulmevcud (Beyrut: Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyye, 1415), 1/126.

¹⁰⁴ İbn Ebî Hâtim er-Razî, *el-Cerh ve't-ta'dil*, 2/32.

¹⁰⁵ el-Buhârî, *et-Tarîhu'l-kebir*, 5/332; İbn Ebî Hâtim er-Razî, *el-Cerh ve't-ta'dil*, 5/271.

¹⁰⁶ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 17/290; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 6/234.

¹⁰⁷ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 7/80.

¹⁰⁸ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 6/234.

¹⁰⁹ Ebû Abdillâh Alâüddîn Moğoltay b. Kılıç, *İkmâlu Tehzîbu'l-Kemal*, thk. Âdil b. Muhammed (Kahire: el-Fârûku'l-Hadîsiyye, 1422), 2/375.

¹¹⁰ İbn Adî, *el-Kâmil*, 2/243; Moğoltay b. Kılıç, *İkmâlu Tehzîbu'l-Kemal*, 2/375. Dipnot olarak gösterilen kaynaklarda burada bir yanlış anlamının söz konusu olduğu ifade edilmiştir. Abbâs ed-Dûrî, Mekke ve Medine ehlinin nebiz denilen içeceği de hamr kapsamına dâhil ettiklerini, ancak nebizin bilinen içki olmadığını ifade etmiştir. Fakat bunun zorlama bir tevil olduğuna dair açıklamalar da vardır.

¹¹¹ İbn Ebî Hâtim er-Razî, *el-Cerh ve't-ta'dil*, 2/424.

¹¹² Ebû Ahmed Abdullâh b. Adî b. Abdillâh el-Cürcânî, *el-Kâmil* (Beyrut: Mektebetü'r-Rüşd, ts.), 2/243.

¹¹³ Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *es-Süyûtî, İs'âfu'l-mubatta bi ricâli'l-Muvatta* (Mısır: Mektebetü'l-Ticâriyyeti'l-Kübra, ts.), 9.

¹¹⁴ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 3/182.

¹¹⁵ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 3/182.

¹¹⁶ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 8/380.

“Rivâyetlerinde gevşek” diye tanımlamıştır.¹¹⁷ Onunla ilgili bu iki yönlü değerlendirmeler onun Hâricî olmasıyla da ilgilidir. Bu yönüyle eleştiri alıp kabul görmemiş, ancak mezhep propagandası yapmadığı için onunla ilgili müspet düşünceler de olmuştur.¹¹⁸

4.9. Erbed b. Humeyra (ö. ?)

Onunla ilgili Süveyd b. Maḥṣî, Ebû Maḥṣî et-Tâî, Erbed b. Maḥṣî ve Ezyed b. Maḥṣî şeklinde farklı isimlendirmeler vardır.¹¹⁹ Bazı kaynaklarda da onun meçhul olduğuna dair anlatımlar vardır.¹²⁰ İbn İshâk onun künyesinden ve kabilesinden bahsederek onda şüphe olmadığını ifade etmiştir.¹²¹ İbn İshâk’a ait bu değerlendirme onun meçhul bir râvi olduğuna dair belirsizlikleri izale etmeye yöneliktir.

4.10. Ebû Süfyân el-Hereşî (ö. ?)

Onun isminin kaynaklarda nasıl geçtiği ile ilgili ihtilaf vardır. Buhârî’nin *et-Târîhu’l-kebîr*’inin muhakkiklerinden el-Muallimî el-Yemânî (1895-1966) buradaki yanlışlıklara dikkat çekerek doğru kullanımı, başlıkta gösterilen şekliyle ifade etmiştir.¹²² Ayrıca tabakât ve terâcim kitaplarının dışında Ahmed b. Hanbel’in (ö. 241/856) *Müsned*’inde geçen bir rivâyette onun isminin doğru yazımı mevcuttur.¹²³ İbrâhîm b. Sa’d’ın naklettiğine göre İbn İshâk, Ebû Süfyân’ın sika olduğunu ifade etmiştir.¹²⁴ Yahyâ b. Ma’in’e onun durumu sorulduğunda “Sika ve meşhur” demiştir.¹²⁵

4.11. el-Hâris b. Evs en-Neccârî (ö. ?)

Neccârî nisbesi ile benzer isimlerden ayrılan el-Hâris, Hz. Osmân’dan yaptığı rivâyetlerle tanınmaktadır.¹²⁶ İbn İshâk onu “Ensar’ın âlimlerindendir” diye tavsif etmiştir.¹²⁷ İbn Hibbân da onu *es-Sikât*’da zikretmiş, onun kurra ve âlim olduğunu haber vermiştir.¹²⁸

4.12. Hattâb b. Sâlih (ö. 143/761)

İbn İshâk’ın ondan rivâyetlerinin olduğu bilinmektedir. İbrâhîm b. Sa’d’ın naklettiğine göre İbn İshâk onu sika olarak değerlendirmiştir.¹²⁹ İbn Hibbân da onu *es-Sikât*’da zikretmiştir.¹³⁰ Ebû Dâvud’un *Sünen*’inde onun bir rivâyeti vardır.¹³¹

4.13. Humeyd b. Ya’kûb b. Seyyâr (ö.?)

Sâid b. Müseyyeb’den (ö. 94/713) rivâyetleri ile tanınmıştır.¹³² İbn İshâk onun sika olduğunu ifade etmiştir.¹³³ İbn Hibbân’ın onu *es-Sikât*’da zikretmesinin¹³⁴ ve İbn İshâk’ın onu tevsik eden

¹¹⁷ İbn Ebî Hâtim er-Razî, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, 8/380, 381; Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, 3/408.

¹¹⁸ İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, 3/182.

¹¹⁹ Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed el-Kurtubî, *el-İstî’âb fî ma’rifeti’l-ashâb*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî (Kahire: Mektebetü’n-Nehde, 1382), 6/680; İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-gâbe*, 2/600.

¹²⁰ İbn Ebî Hâtim er-Razî, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, 4/234.

¹²¹ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, 3/71.

¹²² Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *et-Târîhu’l-kebîr*, thk. el-Muallimî el-Yemânî - Muhammed Abdulmuîd Han (Haydarabâd: Dâiretü’l-Me’ârifî’l-Osmâniyye, ts.), 6/322.

¹²³ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 11/596.

¹²⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 11/596; el-Buhârî, *et-Târîhu’l-kebîr*, 6/322.

¹²⁵ İbn Ebî Hâtim er-Razî, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, 8/193.

¹²⁶ İbn Ebî Hâtim er-Razî, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, 3/68.

¹²⁷ el-Buhârî, *et-Târîhu’l-kebîr*, 2/264.

¹²⁸ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 4/126.

¹²⁹ el-Buhârî, *et-Târîhu’l-kebîr*, 3/201; Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, 8/266; İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, 3/146.

¹³⁰ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 6/271.

¹³¹ Süleymân b. el-Eş’as b. İshâk es-Sicistânî Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd (Beyrut: Mektebetü’l-Asriye, 2014), “İtk”, 9.

¹³² İbn Hibbân, *es-Sikât*, 6/89.

¹³³ el-Buhârî, *et-Târîhu’l-kebîr*, 2/351; İbn Ebî Hâtim er-Razî, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, 3/231; İbn Şâhîn, *Târîhu esmâi’s-sikât*, 70.

¹³⁴ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 5/267.

haberlerin dışında onunla ilgili başka bir değerlendirmeye rastlamak mümkün değildir. Yahyâ b. Maîn'e (ö. 233/848) Humeyd sorulunca, onu tanımadığını söylemiştir.¹³⁵

4.14. 'İyâz b. Dînâr (ö. ?)

Onun hakkında çok geniş malumatlara ulaşmak mümkün değildir. Kaynaklarda İbn İshâk'tan başka kimsenin ondan rivâyette bulunmadığı nakledilmiştir.¹³⁶ İbn İshâk onun sika olduğunu ifade etmiştir.¹³⁷ İbn Hibbân da onu sika olarak değerlendirmiştir.¹³⁸

4.15. Kâsım b. Muhammed b. Ebî Bekir (ö. 107/725)

Hiz. Ebû Bekir'in torunu olan Kâsım, Hiz. Ömer'in torunu Sâlim (ö. 106/725) ile çok sayıda ortak özelliğe sahiptir. Yaşadıkları toplum, tarih, sahip oldukları ilmi birikim ve fazilet gibi birçok hususta benzer niteliklerle zikredilmişlerdir. Yahyâ b. Saîd Medine'de Kâsım'dan daha faziletlisini görmedim derken,¹³⁹ İmam Mâlik de Sâlim'i zamanın en faziletlisi olarak nitelemiştir.¹⁴⁰ Kâsım, dedesi Ebû Bekir'e en çok benzeyen diye anılırken,¹⁴¹ Sâlim de dedesi Ömer'e en çok benzeyen diye anılmıştır.¹⁴² Annelerinin ümmü'l-veled olmaları, fukahâ-i Medine'den sayılmaları gibi birçok konuda bu ortak yönleri görmek mümkündür.¹⁴³ Bu yakınlığı onların hadisleri için de ifade eden olmuştur.¹⁴⁴ Aynı tarihlerde, aynı yerlerde bu kadar benzerlikle yaşayan insanlardan hangisinin daha âlim olduğu hususu dönemin insanları tarafından da merak edilmiştir. Bununla ilgili yaşanan bir olayda Yunûs b. Bukeyr'in (ö. 199/815) naklettiğine göre bir bedevi soru sormak üzere Kâsım'a gelmiş ve "Sen mi daha âlimsin yoksa Sâlim mi?" diye sormuştur. Kâsım'dan istediği karşılığı alamayan bedevi aynı sorgulamayı tekrar tekrar yapmıştır. Ondan kurtulamayacağını anlayan Kâsım, onu Sâlim'e yönlendirmiştir. İbn İshâk'ın konuyla ilgili değerlendirmesi bu olay üzerinedir. O burada kendi düşüncesini ifade ederek "Aslında Kâsım daha bilgiliydi, fakat ben daha çok biliyorum dese bu kendini beğenmek olurdu, Sâlim daha çok biliyor dese bu da yalan olurdu."¹⁴⁵ demiş ve efdaliyet konusunda Kâsım'ı önde tutmuştur. Burada zikredilenler her ne kadar doğrudan cerh ve ta'dil lafzı olmasa da râvi ve rivâyet tercihlerinde bu tür efdaliyetlerin dikkate alındığı olduğu birçok durum vardır.¹⁴⁶

4.16. Mâlik b. Enes (ö. 179/796)

İbn İshâk'ın hakkında değerlendirmede bulunduğu isimlerden biri de İmam Mâlik'tir. Kaynakların bildirdiğine göre birbirleri hakkında rahat konuşan bu iki isim arasında hususi diyebileceğimiz bir anlaşmazlık bulunmaktadır. Mâlik, "İbn İshâk'ı Medine'den sürdük" şeklinde ifadeler kullanmıştır.¹⁴⁷ Abdullah b. Nafi'in (ö. 186/802) bildirdiğine göre İbn İshâk, Mâlik için: "Onun kitaplarını bana getirin, kusurlarını size göstereyim, ben onun kitaplarının baytarıyım" demiş, Mâlik de onun için "Deccâllardan bir deccâl" demiştir.¹⁴⁸ İbn İshâk'ın buradaki ifadeleri ikili ilişkilerin sonucunda yapılmış, karşılık bulmayan bir değerlendirme olsa da böyle bir söylem çalışma açısından önem arz etmektedir.

¹³⁵ İbn Ebî Hâtim er-Razî, *el-Cerh ve 't-ta'dil*, 3/231; İbn Hacer, *Lisânu'l-mîzân*, 3/303.

¹³⁶ Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed b. Ahmed el-Hârizmî el-Berkânî, *Süelâtu'l-Berkânî li'l-Dârekutnî*, thk. el-Kaşkârî (Pakistan: Kütübhanê Cemîlî, 1404), 56.

¹³⁷ el-Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, 7/22; İbn Şâhîn, *Târîhu esmâi's-sikât*, 18.

¹³⁸ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 5/267.

¹³⁹ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 23/431.

¹⁴⁰ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 10/150.

¹⁴¹ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 8/334.

¹⁴² Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 10/148.

¹⁴³ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 10/150.

¹⁴⁴ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 10/152.

¹⁴⁵ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 23/433; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 8/334.

¹⁴⁶ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 16/15, 30/156.

¹⁴⁷ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 2/19-21.

¹⁴⁸ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 24/410; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 2/21.

4.17. Muhammed b. Abdillâh (ö. 139/757)

Bu isimde çok fazla râvî vardır. Medineli olan Muhammed, Ebû Abdurrahman künyesi ile anılmaktadır. Tam ismi Muhammed b. Abdillâh b. Abdurrahman b. Ebî Sa'sa' el-Mâzinî'dir.¹⁴⁹ Babasından ve Ebû Saîd el- Hudrî'den rivâyetleri vardır. Kendisinden de İmam Mâlik ve İbn İshâk gibi isimler rivâyette bulunmuştur.¹⁵⁰ İmam Mâlik onun ailesine ait ilim halkasının büyüklüğünden ve sürekliliğinden bahsetmiştir.¹⁵¹ Yine İbrâhîm b. Sa'd'ın bildirdiğine göre İbn İshâk ona sika demiştir.¹⁵² İbn Sa'd (ö. 230/845) onun hadislerinin az olduğunu, ancak sika bir isim olduğunu ifade etmiştir.¹⁵³

4.18. Muhammed b. Nafi' b. Uceyr (ö. ?)

İbrâhîm b. Sa'd'ın naklettiğine göre İbn İshâk ona sika demiştir.¹⁵⁴ Hakkında çok fazla bilgi bulunmayan Muhammed babasından rivâyette bulunmuştur, kendisinden de Yezîd b. Abdullah b. Usâme rivâyette bulunmuştur.¹⁵⁵ İbn Hibbân onu sika olarak değerlendirmiştir.¹⁵⁶

4.19. Muhammed b. Yahyâ b. Hibbân (ö. 121/739)

Medineli olan Muhammed, Enes b. Mâlik'ten rivâyette bulunmuş kendisinden de Yahyâ b. Saîd el-Ensârî (ö. 143/760) ve İmam Mâlik gibi isimler rivâyette bulunmuştur.¹⁵⁷ Hz. Peygâmb'er'in mescidinde hadis halkası olduğu ve fetva verdiği nakledilmiştir.¹⁵⁸ İbrâhîm b. Sa'd'ın bildirdiğine göre İbn İshâk ona sika demiştir.¹⁵⁹ Onunla ilgili yapılan tespitler genellikle onun güvenilir olduğunu ifade eden anlatımlardır. Yahyâ b. Ma'in ve Ebû Hâtim ona sika demiştir.¹⁶⁰ İbn Hibbân¹⁶¹ ve İclî¹⁶² de onu sika olarak değerlendirmişlerdir.

4.20. Mühelleb b. Ebî Sufra (ö. 82/702)

İbn İshâk'ın buradaki değerlendirmeleri kendisine ait değildir. O, el-Hasan b. Umâre'nin (ö. 153/770) Muhalleb hakkındaki düşüncelerini aktarmıştır. İbn İshâk, Hasan'a neden el-Mühelleb'den rivâyette bulunduğunu sorunca Hasan, "Çünkü ondan daha güvenilir, daha cesur, hoş karşılanmayan şeylerden sakınan, tavsiye edilen şeylere yakınlık gösteren kimse görmedim" demiştir.¹⁶³ Buradaki haberin İbn İshâk'a ait olamama ihtimali de vardır.¹⁶⁴ Kaynaklarda İbn İshâk'ın Hasan'dan büyük olmasına rağmen ondan rivâyetlerinin olduğu¹⁶⁵ göz önüne alınırsa bu naklin İbn İshâk'a ait olması mümkün görünmektedir. Ebû Dâvûd, Nesâî ve Tirmizî'nin (ö. 279/892) ondan rivâyeti vardır, onu öven farklı ifadeler de görmek mümkündür.¹⁶⁶

¹⁴⁹ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 7/365.

¹⁵⁰ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 7/365.

¹⁵¹ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 5/405.

¹⁵² el-Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, 1/140.

¹⁵³ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 5/405.

¹⁵⁴ el-Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, 1/249; Ebû'l-Fazl Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî, *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415), 4/43.

¹⁵⁵ İbn Ebî Hâtim er-Razî, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 8/108.

¹⁵⁶ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 7/431.

¹⁵⁷ İbn Ebî Hâtim er-Razî, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 8/122.

¹⁵⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 5/339.

¹⁵⁹ el-Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, 1/140.

¹⁶⁰ İbn Ebî Hâtim er-Razî, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 8/123.

¹⁶¹ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 5/376.

¹⁶² el-İclî, *Târîhu's-sikât*, 415.

¹⁶³ İbn Adî, *el-Kâmil fî du'afâ'i'r-ricâl*, 3/115.

¹⁶⁴ İbn Adî, *el-Kâmil*, 3/448. Bu basımda İbn İshâk yerine Ebû İshâk ibaresi geçmektedir. Ancak dipnotta İbn İshâk ibaresinin varlığına da dikkat çekilmiştir.

¹⁶⁵ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 6/267.

¹⁶⁶ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 29/10-13.

4.21. Sevr b. Yezîd el-Kelâî (ö. 153/769)

Sevr ile ilgili yapılan değerlendirmeler genellikle onun güvenilir olduğunu ortaya koymaktadır. Bununla beraber onun Kaderî olduğuna,¹⁶⁷ ondan uzak durulmasına dair rivâyetler de bulunmaktadır.¹⁶⁸ Osmân b. Saîd ed-Dârimî (ö. 280/894) onun hadislerinin sahih olduğuna dikkat çekmiş, “Kaderî olduğundan dolayı ondan şüphe eden görmedim” demiştir.¹⁶⁹ İbrâhîm b. Sa’d’ın bildirdiğine göre İbn İshâk onun sika olduğunu söylemiştir.¹⁷⁰ Onunla ilgili görüş bildiren münekkidlerin çoğu İbn İshâk ile aynı düşüncededir. İbn Sa’d da onun sika olduğunu belirtmiştir.¹⁷¹ Ali b. Medîni, Yahyâ b. Sa’îd el-Kattân’a Sevr’i sorduğunda Yahyâ onunla ilgili olumsuz bir şey düşünmediğini ifade etmiştir.¹⁷² Yahyâ b. Maîn de onun sika olduğunu söylemiştir. Ebû Hatim ona sadûk ve hâfız demiştir.¹⁷³

4.22. Şurahbîl b. Sa’d (ö. 123/741)

Ebû Sa’d künyesi ile tanınmaktadır. Câbir b. Abdillâh, Zeyd b. Sâbit, İbn Abbâs ve İbn Ömer gibi isimlerden rivâyeti vardır.¹⁷⁴ İbn İshâk’a onun durumu ile ilgili soru sorulduğunda o, “Biz ondan bir şey nakletmeyiz” demiştir.¹⁷⁵ İmam Mâlik onun için “Sika değil” demiştir.¹⁷⁶ Yahyâ b. Ma’în ve Ebû Hâtim de onun zayıf olduğunu ifade etmişlerdir. Ebû Zur’a (ö. 264/878) onun rivâyetleri açısından gevşek olduğunu belirtmiştir.¹⁷⁷

4.23. Ubeydullah b. Adî (ö. 95/714)

İbn İshâk onunla ilgili olarak, “Kureys’in fakihlerindendir” şeklinde bir açıklamada bulunmuştur.¹⁷⁸ Bu tespit doğrudan râvinin güvenilirlik durumu ile ilgili bir değerlendirme olmasa da onun ilmi birikimini ortaya koymuştur. Onunla ilgili yapılan farklı rivâyetlerde Ubeydullah’ın sika olduğu belirtilmiştir.¹⁷⁹

4.24. Umeyr b. Abdullâh el-Hilâlî (ö. 104/723)

Mevlâ Ummü’l-Fazl bnt. el-Hâris ismiyle de meşhur olan Umeyr, Usâme b. Zeyd (ö. 54/674) ve İbn Abbâs’dan (ö. 68/687) yaptığı rivâyetlerle tanınmaktadır.¹⁸⁰ İbn İshâk, A’rec’in (ö. 117/735) ondan nakilde bulunduğunu ifade etmiş ve onun sika olduğunu söylemiştir. Bu haberi nakleden İbrâhîm b. Sa’d’dır.¹⁸¹ Nesâî de ona sika demiştir.¹⁸² Farklı kaynaklarda da onun sika olduğu ifade edilmiştir.¹⁸³

¹⁶⁷ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, 724.

¹⁶⁸ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, 4/426.

¹⁶⁹ Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, 4/466.

¹⁷⁰ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel ve ma’rifetü’r-ricâl*, 2564; İbn Ebî Hâtim er-Razî, *el-Cerh ve’t-ta’dil*, 2/469.

¹⁷¹ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, 7/324.

¹⁷² İbn Ebî Hâtim er-Razî, *el-Cerh ve’t-ta’dil*, 2/469.

¹⁷³ İbn Ebî Hâtim er-Razî, *el-Cerh ve’t-ta’dil*, 2/469.

¹⁷⁴ Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, 12/413.

¹⁷⁵ İbn Ebî Hâtim er-Razî, *el-Cerh ve’t-ta’dil*, 4/338; Zehebî, *Mizânü’l-i’tidâl fî nakdi’r-ricâl*, 2/266.

¹⁷⁶ İbnu’l-Cevzî, *ed-Du’afâ ve’l-metrûkîn*, 2/39; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *Dîvânu’d-du’afâ ve’l-metrûkîn*, thk. Hammad b. Muhammed el-Ensârî (Mekke: Mektebetü’l-Nehdeti’l-Hadisîyye, 1387), 186.

¹⁷⁷ İbn Ebî Hâtim er-Razî, *el-Cerh ve’t-ta’dil*, 4/339.

¹⁷⁸ el-Buhârî, *et-Tarîhu’l-kebîr*, 5/391.

¹⁷⁹ el-İclî, *Târîhu’s-sikât*, 318; İbn Hibbân, *es-Sikât*, 5/64.

¹⁸⁰ Zehebî, *Tehzîbu’l-Kemâl fî esmâi’r-ricâl*, 22/382.

¹⁸¹ İbn Ebî Hâtim er-Razî, *el-Cerh ve’t-ta’dil*, 6/380; Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, 22/382.

¹⁸² Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, 22/382.

¹⁸³ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 5/251; İbn Hacer, *Takrîbü’t-tehzîb*, 431.

4.25. Yahyâ b. Umâre (ö. ?)

Ebu'l-Hasan el-Medenî olarak da tanınmaktadır. Ebû Saîd el-Hudrî'den (ö. 74/694) rivâyetleri vardır.¹⁸⁴ İbn İshâk ona sika demiştir.¹⁸⁵ Benzer değerlendirmeleri Nesâî de yapmıştır. İbn Hibbân onu *es-Sikât*'da zikretmiştir.¹⁸⁶

4.26. Yezîd b. Abdillâh b. Kuseyt (ö.122/740)

İbn Ömer'den (ö. 73/693), Ebû Hureyre'den (ö. 58/678) ve Saîd b. Müseyyeb'den (ö. 94/713) rivâyet almış, kendisinden de İmam Mâlik ve İbn İshâk rivâyette bulunmuştur.¹⁸⁷ İbrâhîm b. Sa'd, İbn İshâk'ın Yezîd'e sika ve fâkih dediğini nakletmiştir.¹⁸⁸ Onunla ilgili farklı yönde değerlendirmeler görmek mümkündür. Nesâî onun için sika demiştir.¹⁸⁹ Yahyâ b. Ma'in rivâyetlerinde bir sıkıntı olmadığını ve onun sâlih olduğunu ifade etmiştir.¹⁹⁰ İbn Hibbân onu *es-Sikât*'da anmış, ancak bazen hata yaptığını belirtmiştir.¹⁹¹ İbn Adî (ö. 365/976) onu *el-Kâmil*'de zikretmiştir.¹⁹² Ebû Hâtim de onun rivâyetlerinde güçlü olmadığını ifade etmiştir.¹⁹³ Onunla ilgili yapılan değerlendirmelerde bazı tenkid noktaları olsa da bunlar çok ciddi kusurlar değildir. Onu sika olduğuna dair yapılan tespitler ve İmam Mâlik gibi bir ismin ondan rivâyette bulunması, İbn İshâk'ın ifadelerini desteklemektedir.

4.27. Yezîd b. Hürmüz (ö. 101/720)

Onun kimliğiyle ilgili belirsiz bir durum söz konusudur. Yezîd el-Fârisî ile Yezîd b. Hürmüz'ün aynı veya ayrı şahıslar olduğu üzerinde ihtilaf olmuş ve bu belirsizlik kaynaklara girmiştir.¹⁹⁴ İbn İshâk'ın onunla ilgili değerlendirmesi kendisine ait değildir. O, İbn Şihâb'dan (ö. 124/742) naklederek Yezid b. Hürmüz'ün sika olduğunu rivâyet etmiştir.¹⁹⁵ Onunla ilgili anlatımlarda Yahyâ b. Ma'in, Ebu Zur'a¹⁹⁶ ve İbn Sa'd onun sika olduğunu ifade etmişlerdir.¹⁹⁷

4. Genel Değerlendirme

Yapılan taramalarda İbn İshâk'ın toplamda 27 isim hakkında değerlendirmelerde bulunduğu tespit edilmiştir. Bunların on beş tanesinde râvinin sika olduğuna, üç tanesinde âlim veya fâkih olduğuna, bir tanesinde yalan söylediğine, bir tanesinde de semai olmayan bir isimden rivâyeti olduğuna dair cerh ve ta'dil ilminde karşılığı olan teknik terimler zikredilmiştir. Geriye kalan yedi değerlendirmede ise genel ifadeler kullanılmıştır. Bu tespitlerden 22 tanesi râvinin güvenilir olduğuna dikkat çeken tevsik ifadeleriyle 5 tanesi râvilerle dair kusurları belirtmektedir. Onan gelen haberlerin yarıya yakınında olayı aktaran râvi zikredilmemiştir. Ancak bunlardan on iki tanesini İbn İshâk'tan nakleden onun öğrencisi İbrâhîm b. Sa'd'dır. Ayrıca Abdullah b. Nâfi' ve Yunûs b. Bükeyr de bu bilgileri nakleden isimlerdendir. İbn İshâk'ın değerlendirmeleri sadece belirli eserlerde kümelenmemiş, cerh ve ta'dilin önemli görülen kaynaklarında bu bilgileri görmek mümkündür.

¹⁸⁴ el-Buhârî, *et-Tarîhu'l-kebîr*, 8/295; İbn Ebî Hâtim er-Razî, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 9/175.

¹⁸⁵ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 31/475; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 11/259.

¹⁸⁶ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 5/522.

¹⁸⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 5/396; el-Buhârî, *et-Tarîhu'l-kebîr*, 8/344.

¹⁸⁸ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 32/179; Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl*, 4/430.

¹⁸⁹ Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl*, 4/430.

¹⁹⁰ İbn Ebî Hâtim er-Razî, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 9/274; Salih kavramı için bk. Zeynep Ekici, "Hadis İlminde 'Sâlih', 'Sâlihu'l-hadîs' ve 'Suveylih' Terimleri", *Hadis ve Siyer Araştırmaları* 4/1 (2018), 1-33.

¹⁹¹ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 5/543.

¹⁹² İbn Adî, *el-Kâmil*, 9/132.

¹⁹³ İbn Ebî Hâtim er-Razî, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 9/274.

¹⁹⁴ İbn Ebî Hâtim er-Razî, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 9/293, 294; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 32/270, 271; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 11/369.

¹⁹⁵ İbn Ebî Hâtim er-Razî, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 9/293, 294; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 32/270, 271.

¹⁹⁶ İbn Ebî Hâtim er-Razî, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 9/294; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 32/271; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 11/369.

¹⁹⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 5/216.

İbn İshâk'ın râvilerle ilgili tespitlerine rağmen, rical değerlendirmesinde bulunan münekkidler arasında zikredilmemesi düşündürücü bir durumdur. Tabiûn ve sonraki nesil münekkid muhaddislerin isimlerini sıralayan Zehebî (ö. 748/1348) ve Sehâvî (ö. 902/1497) gibi müellifler İbn İshâk'ı zikretmemiştir.¹⁹⁸ Bahsi geçen kaynaklarda münekkid olarak ismi zikredilen Eyyûb es-Sahtiyânî (ö. 131/749) 29 şahıs hakkında değerlendirmede bulunmuştur.¹⁹⁹ Ancak 27 değerlendirme yapan İbn İshâk zikredilmemiştir. Ayrıca sayı olarak onun çok altında değerlendirme yapan isimlerin de münekkid olarak anıldığını görmek mümkündür.²⁰⁰ Bu durumun farklı nedenleri olabilir. İbn İshâk'ın değerlendirmelerini nakleden râvinin güçlü olmaması, yapılan değerlendirmelerin kesintisiz bir senedle kaynaklara girmemesi bu nedenlerden ilk akla gelenlerdir. Ancak İbn İshâk'ın tespitlerinin çoğunluğunun râvisi olan İbrâhîm b. Sa'd, güvenilir olmasıyla ön plana çıkan bir şahsiyettir.²⁰¹ Erken dönem münekkidlerinde değerlendirmeleri kaynaklara birbirine yakın tarzlarda girmiştir. Her defasında kesintisiz senedler bulmak mümkün değildir.²⁰² Bu durumda onun münekkid olarak zikredilmemesinin sebebi daha önceden bahsi geçen onun hadisçiliğine yönelik eleştirilerdir. Ancak ricâl tenkidi konusunda onu eleştirebilecek, yanlış bir ifade, tutarsız bir tespit görmek neredeyse mümkün değildir. Onun râvilerle ilgili verdiği hükümlerin bütünü bu alanın otoritelerinin yaptığı tespitlerle aynı paraleldedir. Bu genellemeden sadece İmam Mâlik hakkında yapılan değerlendirme istisna tutulabilir. Daha önceden de bahsi geçtiği üzere onunla yaşadığı özel bir meseleden dolayı bu iki isim arasında bir anlaşmazlık söz konusudur. İbn İshâk'ın ricâl tenkidi konusundaki değerlendirmeleri azımsanmayacak oranda bir niceliğe, yaptığı isabetli tespitlerle ihtilaf ve itiraza mahal vermeyecek bir netliğe, alana kaynaklık eden eserlere girecek hüccet değerinde bir niteliğe sahiptir. Bu durum siyer, megâzi müellifi ve muhaddis olarak bilinen İbn İshâk'ın münekkit kimliği ile de anılmasına imkân verecek bir boyuttadır.

İslâmî ilimlerin henüz birbirinden net çizgilerle ayrılmadığı hicri 1. yüz yılın son çeyreği ile ikinci yüzyılın ilk yarısında yaşayan ve daha çok siyer müellifi olması yönüyle ön plana çıkan İbn İshâk'ın çoğunlukla kendisinde daha büyük muhaddislerle ilgili değerlendirmede bulunması ricâl tenkid sisteminin erken dönemlerdeki varlığı açısından büyük öneme sahiptir. İbn İshâk gibi bir ismin, bu yoğunlukta ricâl tenkidinde bulunması, bu türden ilmi faaliyetlerin ciddiye alındığını ve erken dönemlerde yapıldığını göstermektedir.

Sonuç

İbn İshâk hicri 80 yılında, Medine'de, ilme önem veren bir ailede dünyaya gelmiştir. Yaklaşık otuz yıl Medine'de kalmış ve ilim ehli insanlardan siyer, megâzi, ensâb, şiir, eyyâmu'l-Arab ve hadis öğrenmiştir. Megâzi alanında otorite olan İbn Şihâb onu megâziyi en iyi bilen olarak nitelemiştir. İbn İshâk güçlü hafızasıyla kendi dönemindeki ilmin garantisi olarak görülmüştür. Onu tevsik eden hatırı sayılır tespitlerin yanında, yalan söylemek, tedlis yapmak, zayıf ve meçhul isimlerden rivâyette bulunmak, İsrâîliyyâta dair haberleri nakletmek, Kaderî ve Şîî olmak gibi hadisçilik açısından ciddi problem olacak eleştiriler de yapılmıştır.

İbn İshâk daha çok tarihçi kimliği ile ön plana çıkmıştır. Bununla beraber hadise de büyük ilgi duymuştur. Onun, siyer ve megâzi dışında, ahkâm konularında on yedi bin hadis bildiği nakledilmiştir. Bu birikimi ile de kaynaklarda kendisine muhaddis de denilmiştir. Onun çok bilinmeyen bir özelliği de münekkid olması, ricâl tenkidinde bulunmasıdır. Kaynaklarda İbn İshâk'ın toplamda 27 isim hakkında değerlendirme yaptığı tespit edilmiştir. Bunların 20 tanesinde cerh ve ta'dil ilminde karşılığı olan teknik terimler kullanılmıştır. Geriye kalan yedi isimde ise genel ifadeler kullanılmıştır. Onun

¹⁹⁸ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *Zikru men yu'temedu kavluhu fi'l-cerh ve't-ta'dil (Erbe'u resâil fi ulûmi'l-hadîs)*, thk. Abdulfettâh Ebû Gudde (Beyrut: Dâru'l-Beşâir, 1410), 175-180; Ebu'l-Hayr Muhammed b. Abdurrahman Sehâvî - Abdulfettâh Ebû Gudde, *el-Mütekellimûne fi'r-ricâl (Erbe'u resâil fi ulûmi'l-hadîs)* (Beyrut: Dâru'l-Beşâir, 1410), 96-100.

¹⁹⁹ Turhan, *Ricâl Tenkidinin Doğuşu ve Gelişimi. Hicrî İlk İki Asır*, 63.

²⁰⁰ Tabiûn tabakasından kimlerin münnekid olarak değerlendirildiğini, bu değerlendirmelerin kim tarafından yapıldığını ayrıntılı bir şekilde görmek için bk. Turhan, *Ricâl Tenkidinin Doğuşu ve Gelişimi. Hicrî İlk İki Asır*, 50-63.

²⁰¹ Zehebî, *Tezhibu Tehzibu'l-kemâl fi esmâi'r-ricâl*, 2/88.

²⁰² Mizzi, *Tehzibu'l-Kemâl*, 31/508; Zehebî, *Dîvânü'd-du'afâ ve'l-metrûkîn*, 123; Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, 1/104; Moğultay b. Kılıç, *İkmâlu Tehzibu'l-Kemâl*, 2/43.

değerlendirmelerinin çoğunluğu râvilerle ilgili tevsik ifadesiyken 5 tanesinde de râvilerin kusurları belirtilmiştir.

Hadisçiliği yönüyle kusurlu bulunan İbn İshâk'ı ricâl tenkidi konusunda eleştirmek, isabetsiz hükümler verdiğini ifade etmek pek mümkün değildir. Onun yaptığı değerlendirmelerin neredeyse hepsi bu alanın otoritelerinin ifade ettikleriyle aynı paraleldedir. İbn İshâk'ın azımsanmayacak bir ölçüde olan, ihtilaf ve itiraza imkân vermeyen ve alana kaynaklık eden bu değerlendirmeleri onun münekkit kimliği ile de anılmasına imkân verecek boyuttadır. Ayrıca bahsi geçen tespitler ricâl tenkid sisteminin erken dönemlerdeki varlığını temellendirmektedir. Hicri 1. ve 2. yüzyılda şifahi yapılan ricâl tenkidi 3. yüzyılda yazılı kaynaklara girse de İbn İshâk gibi bir ismin bu yoğunlukta ricâl tenkidinde bulunması ricâl tenkidinin erken dönemlerdeki varlığını göstermektedir.

Kaynakça

- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel. *el-İlel ve ma'rifetü'r-ricâl*. thk. Vasyullah b. Muhammed. 3 Cilt. Riyad: Dâru'l-Hânî, 1422.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel. *el-Müsned*. thk. Şu'ayb Arnavud - Adil Mürşid. 45 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421.
- Berkânî, Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed b. Ahmed el-Hârizmî. *Süelâtu'l-Berkânî li'l-Dârekutnî*. thk. el-Kaşkârî. Pakistan: Kütübhâne Cemîlî, 1404.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil. *et-Târîhu'l-kebîr*. thk. Şeyh Muhammed Halil. 8 Cilt. Haydarabâd: Dâiretü'l-Me'ârifî'l-Osmâniyye, ts.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil. *et-Târîhu'l-kebîr*. thk. el-Muallimî el-Yemanî - Muhammed Abdulmuîd Han. Haydarabâd: Dâiretü'l-Me'ârifî'l-Osmâniyye, ts.
- Cezâirî, Tâhir b. Salih. *Tevcihu'n-nazar ilâ usûli'l-eser*. thk. Abdulfettah Ebû Gudde. 2 Cilt. Mektebtu'l-Matbûâtî'l-İslâmî, 1416.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî. *es-Sünen*. thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd. 4 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-Asriye, 2014.
- Ekici, Zeynep. "Hadis İlminde 'Sâlih', 'Sâlihu'l-hadîs' ve 'Suveylih' Terimleri". *Hadis ve Siyer Araştırmaları* 4/1 (2018), 1-33.
- Fayda, Mustafa. "İbn İshâk". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 20/93-96. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999.
- Halife b. Hayyât, Ebû Amr eş-Şeybânî el-Basrî. *Tabakâtu Halife b. Hayyât*. thk. Süheyl Zekkâr. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1414.
- Halife b. Hayyât, Ebû Amr eş-Şeybânî el-Basrî. *Târîhu Halife b. Hayyât*. thk. Ekrem Ziya el-Ömerî. Beyrut: Dâru'l-Kalem, Müessesetü'r-Risâle, 1397.
- Hamevî, Ebu Abdullah Yâkût b. Abdillâh. *Mu'cemu'l-udebâ*. thk. İhsân Abbâs. Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1414.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit. *Târîhu Bağdâd*. thk. Beşşar Avvâd Ma'rûf. 16 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1422.
- İbn Abdilber, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed el-Kurtubî. *el-İstî'âb fî ma'rifeti'l-ashâb*. thk. Ali Muhammed el-Becâvî. 4 Cilt. Kahire: Mektebetü'n-Nehde, 1382.
- İbn Adî, Ebû Ahmed Abdullâh b. Adî b. Abdillâh el-Cürcânî. *el-Kâmil fî du'afâ'i'r-ricâl*. thk. Adil Ahmed Abdulmevcûd - Ali Muhammed. Beyrut: el-Kutubu'l-İlmiyye, 1418.
- İbn Adî, Ebû Ahmed Abdullâh b. Adî b. Abdillâh el-Cürcânî. *el-Kâmil fî du'afâ'i'r-ricâl*. Beyrut: Mektebetü'r-Rüşd, ts.
- İbn Ebî Hâtîm er-Razî, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. İdrîs. *el-Cerh ve't-ta'dîl*. thk. Abdurrahman b. Yahyâ el Ma'lûmî. 9 Cilt. Beyrut: Dâru İhyai't-Türâsi'l-Arabî, 1371.
- İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*. thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415.
- İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *Lisânu'l-mîzân*. thk. Abdulfettâh Ebû Gudde. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1422.
- İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *Takrîbü't-tehzîb*. thk. Muhammed Avvâme. Suriye: Dâru'r-Reşîd, 1406.
- İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *Tehzîbü't-Tehzîb*. 12 Cilt. el-Hind: Matbaatu Daireti'l-Mearifi'n-Nizamiyye, 1326.

- İbn Hallıkân, Ebü'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr. *Vefeyâtü'l-a'yân*. thk. İhsan Abbâs. Beyrut: Dâru Sâdır, 1971.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân b. Ahmed ed-Dârimî el-Bustî. *el-Mecrûhîn mine'l-muhaddisîn ve'd-du'afâ' ve'l-metrûkîn*. thk. Muhammed İbrahim Zâ'id. 3 Cilt. Haleb: Dâru'l-Va'y, 1396.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân b. Ahmed ed-Dârimî el-Bustî. *es-Sikât*. thk. Muhammed Abdülmûid Han. 9 Cilt. Haydarâbâd: Dâiretü'l-Me'ârifî'l-Osmâniyye, 1393.
- İbn İshâk, Muhammed b. İshâk b. Yesâr. *Sîretü İbn İshâk*. thk. Muhammed Hamidullah. Ma'hadu Dirâsât ve't-Tedris li't-Ta'rib, ts.
- İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid el-Kazvînî. *es-Sünen*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 2 Cilt. Kahire: Dâru İhyai'l-Kütübî'l-Arabî, ts.
- İbnü'n-Nedîm, Ebü'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kûb. *el-Fihrist*. thk. Şeyh İbrâhîm Ramazan. Beyrut: Dâru'l-Marife, 1417.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed. *et-Tabakât*. thk. Muhammed Abdülkâdir 'Atâ. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, 1410.
- İbn Seyidünnâs, Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed. *Uyûnu'l-eser fî funûnî'l-megâzî ve's-şemâilî ve's-siyer*. thk. İbrâhîm Muhammed Ramazan. Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1414.
- İbn Şâhîn, Ebû Hafs Ömer b. Ahmed b. Osmân b. Ahmed el-Bağdâdî. *Târîhu esmâi's-sikât*. thk. Subhî es-Sâmerrâî. Kuveyt: Dâru's-Selefiyye, 1404.
- İbnu'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî. *ed-Du'afâ ve'l-metrûkîn*. thk. Abdullah el-Kâdî. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1406.
- İbnü'l-Esîr, İzzeddin. *Üsdü'l-gâbe fî ma'rifeti's-sahâbe*. thk. Ali Muhammed İvaz-Adil Ahmed Abdulmevcud. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1415.
- İbnü's-Salâh, Ebû 'Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn Abdurrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî. *Mukaddimetü İbni's-Salâh*. thk. Nureddin İtr. Dimaşk: Dâru'l-Fikr, 1406.
- İclî, Ahmed b. Abdillâh b. Sâlih. *Târîhu's-sikât*. Dâru'l-Bâz, 1405.
- Kolkıran, Gönül. *Tarih ve Hadis Disiplini Açısından Güvenilirlik Sorunu İbn İshak ve Vakidi Örneği*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2004.
- Kuzudişli, Bekir. *Hadis Tarihi*. İstanbul: Kayihan Yayınları, 2017.
- Mizzî, Ebü'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdurrahmân b. Yûsuf. *Tehzîbu'l-Kemâl fî esmâi'r-ricâl*. thk. Beşşar Avvâd Ma'rûf. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1400.
- Moğultay b. Kılıç, Ebû Abdillâh Alâüddîn. *İkmâlu Tehzîbu'l-Kemal*. thk. Âdil b. Muhammed. Kahire: el-Fârûku'l-Hadîsiyye, 1422.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *el-Câmi'u's-sahîh*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Beyrut: Dâru İhyai't-Turâsî'l-Arabî, 1412.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *el-Kunâ ve'l-esmâ*. thk. Abdurrahim Muhammed. Medine: İmâdetü'l-Bahsi'l-İlmî Bicâmiati'l-İsâmiyye, 1404.
- Sehâvî, Ebu'l-Hayr Muhammed b. Abdurrahman. thk. Abdulfettâh Ebû Gudde. *el-Mütekellimûne fî'r-ricâl (Erbe'u resâil fî ulûmi'l-hadîs)*. Beyrut: Dâru'l-Beşâir, 1410.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *İs'âfu'l-mubatta bi ricâli'l-Muvatta*. Mısır: Mektebetü'l-Ticâriyeti'l-Kübra, ts.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *Tabakâtu'l-huffâz*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1403.

- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Târîhu't-Taberî*. thk. Muhammed Ebu'l-Fadl. 11 Cilt. Mısır: Dâru'l-Me'ârif, 1387.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre. *es-Sünen*. thk. Beşşar Avvâd Ma'rûf. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1403.
- Turhan, Halil İbrahim. *Ricâl Tenkidinin Doğuşu ve Gelişimi. Hicrî İlk İki Asır*. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015.
- Ünalın, Abdullah. "İbn İshâk ve Hadis Rivâyetindeki Yeri". *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 1/2 (2009), 97-113.
- Yücel, Ahmet. *Hadis Tarihi*. İstanbul: İFAV, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 12. Basım, 2014.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Dîvânu'd-du'afâ ve'l-metrûkîn*. thk. Hammad b. Muhammed el-Ensârî. Mekke: Mektebetü'l-Nehdeti'l-Hadîsiyye, 1387.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Mîzânü'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl*. thk. Ali Muhammed el-Becevî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Marife, 1382.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. thk. Şu'ayb Arnavut. 25 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1405.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Tezhîbu Tehzîbu'l-kemâl fî esmâi'r-ricâl*. thk. Ğanîm Abbâs, Mecdî es-Seyyid. Kahire: el-Fârûku'l-Hadîsiyye, 1425.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Tezkiretü'l-huffâz*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Zikru men yu'temedu kavluhu fî'l-cerh ve't-ta'dil (Erbe'u resâil fî ulûmi'l-hadîs)*. thk. Abdulfettâh Ebû Gudde. Beyrut: Dâru'l-Beşâir, 1410.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Amed b. Osmân. *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtu meşâhîri ve'l-a'lâm*. thk. Beşşar Avvâd Ma'rûf. 15 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2003.
- Ziriklî, Ebû Gays Muhammed Hayrüddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris. *el-A'lâm*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 15. Basım, 1423.
- Züheyr b. Harb, Ebû Bekir Ahmed b. Ebî Heyseme. *Târîhu İbn Ebî Heyseme*. thk. Salâh b Fethî. Kahire: el-Fârûku'l-Hadîsiyye, 1427.